

ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ МАЙСТРА ХУДОЖНЬОГО СЛОВА У ВИМІРАХ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Будянський Дмитро Васильович,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри сценічного мистецтва, естради та методики режисерування
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0002-5699-6359
Researcher ID: JYQ-5437-2024
Web of Science: JYQ-5437-2024
Scopus: 6504372523

Семеног Олена Миколаївна,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри української мови і літератури
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0002-8697-8602
Researcher ID: E-2994
Web of Science: E-2994-2018
Scopus: 57207763280

У статті представлено рефлексії щодо окремих аспектів лінгвоперсоналогії доцента української літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (90-і рр. ХХ ст. – 2012 р.) Василя Івановича Будянського у вимірі педагогічної майстерності. Публікація продовжує цикл статей, підготовлених у межах проєкту «Культура наставництва» відповідно до плану заходів до 100-річчя педагогічного університету.

У контексті розгляду самотнього ідіостилю В. Будянського схарактеризовано ключові поняття дослідження «елітарна мовна особистість», «лінгвоперсоналогія», «педагогічна майстерність», «мовна майстерність».

З урахуванням антропоцентричного, аксіологічного та акмеологічного підходів, біографічного методу та методу мовного портретування окреслено деякі світоглядні та лінгвальні характеристики формування мовної особистості Василя Будянського в родині та на різних етапах професійної діяльності: шкільне навчання – навчання в Харківському державному інституті мистецтв імені І. П. Котляревського – робота в Сумському театрі драми та музичної комедії імені М. С. Щепкіна, в Сумській обласній філармонії, на кафедрі української літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

На основі вивчення широкої джерельної бази (публікації, спогади вдячних сучасників про Майстра художнього слова, театральні виступи, відеозаписи, інтерв'ю, промови, лекції для студентів, посібники В. Будянського («Мистецтво виразного читання», «Риторика, мистецтво красномовства», «Педагогічна мудрість слобожанської родини» та ін.), а також на основі безпосереднього спілкування з Василем Івановичем Будянським зроблено припущення, що педагогічна майстерність Майстра художнього слова проявляється в авторській українськоцентричній театральній педагогічній діяльності, мистецькій педагогіці наставництва, художньо-педагогічній дії, що спрямована на розвиток особистості учнівської та студентської молоді.

Закцентована увага на мовній майстерності особистості з глибоким розумінням філософії та психології Українського Слова та його потужного виховного впливу, віртуозним володінням мистецтвом виразного читання, філософським оптимізмом та мовним патріотизмом, що так важливо підтримувати в час воєнного лихоліття у майбутніх учителів.

Ключові слова: лінгвоперсоналогія, елітарна мовна особистість, педагогічна майстерність, Будянський Василь Іванович, майстер художнього слова, театральна діяльність, викладацька діяльність.

Budianskyi Dmytro, Semenog Olena. Linguistic personology of the master of artistic word in the context of pedagogical excellence

This article explores various aspects of the linguistic personology of Vasyl Budianskyi, Associate Professor of Ukrainian Literature at Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko (active from the 1990s until 2012), particularly in the context of his pedagogical mastery. It forms part of a series of articles developed under the "Culture of Mentorship" project, which is aligned with the celebration of the university's 100th anniversary.

The discussion centers on V. Budianskyi's distinctive idiosyncrasy, emphasizing key concepts such as «elite linguistic personality», «linguoperonology», «pedagogical mastery», and «linguistic mastery». Using anthropocentric, axiological, and acmeological approaches, alongside biographical methods and linguistic portraiture, the article outlines certain worldview and linguistic traits that shaped Budianskyi's linguistic personality. These traits were cultivated within his family and during various stages of his professional journey, including his schooling, education at the Kharkiv State Institute of Arts named after I. P. Kotliarevskiy, and work at the Sumy Drama and Musical Comedy Theater named after M. S. Shchepkin, Sumy Regional Philharmonic, and the Department of Ukrainian Literature at Sumy State Pedagogical University.

Drawing from an extensive range of sources – publications, memoirs from grateful contemporaries, theatrical performances, videos, interviews, speeches, student lectures, and V. Budianskyi's educational materials («The Art of Expressive Reading», «Rhetoric, the Art of Eloquence», «Pedagogical Wisdom of the Slobozhanska Family», among others) – and supplemented by direct interactions with Budianskyi, the article suggests that his pedagogical skills are deeply embedded in his Ukrainian-centric theatrical and educational activities. His artistic mentorship and pedagogical practices are directed toward the holistic development of students.

The article highlights Budianskyi's linguistic expertise, marked by a profound understanding of the philosophy and psychology of the Ukrainian Word and its strong educational influence. His mastery in expressive reading, philosophical optimism, and linguistic patriotism are underscored as essential qualities to be nurtured in future educators, especially during times war.

Key words: *linguistic personology, elite linguistic personality, pedagogical mastery, Vasyl Budianskyi, master of the artistic word, theatrical practice, educational practice.*

Вступ. В умовах повномасштабної російської агресії проти України університетські колективи залишаються незламними та мужньо забезпечують успішний розвиток своїх закладів. Мужньо й гідно на всі виклики воєнного часу відповідає колектив Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Славні віхи сторічної історії педагогічного університету означені діяльністю непересічних особистостей викладачів, котрі вирізнялись «духовною елітарністю, інтелігентністю» (І. Зязюн) [1, с. 15–16]; «неповторним мовомисленням, індивідуалізованим світобаченням і світовідчуттям» (А. Романченко) [2, с. 8], «опочуттєвленням» професії, що так важливо зберегти в час воєнного лихоліття та в повоєнний час.

В останні роки розширюється предмет дослідження лінгвістичної персонології, що вивчає питання філософії і психології особистості, її мовлення в сукупності мовних здібностей та реалізацій. Саме «мовна індивідуальність виокремлює людину як особистість, і чим яскравіша ця особистість, тим повніше вона відображає мовні якості суспільства» [3], – доводив видатний український мовознавець О. Потебня.

Серед багатограних і самобутніх майстрів художнього слова знакове місце в університеті посідає Василь Іванович Будянський (19 вересня 1942 року – 30 вересня 2018 року). Театральний актор, письменник, поет, заслужений артист України, доцент кафедри української літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. Вагомі театральні роботи, новаторські читецькі програми, методологічно глибокі посібники, наукові статті В. Будянського з мистецтва виразного читання, риторики, української етнопедагогіки, в яких органічно поєдналися знання мовних знаків національної культури, мовний оптимізм і патріотизм, самобутній стиль фахового спілкування, його громадянська позиція, спонукають замислитися про те, як зберегти й розвинути в майбутніх учителів, що зранені війною, стійкість духу, природню самоповагу, інтелігентність, духовну елітарність, відкритість до нового досвіду у глобалізованому світі.

Ідеться про лінгвоперсонологічний вимір педагогічної майстерності, «комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі» [з виступів І.Зязюна на конференціях; 4, с. 12], системи цінностей, осмислених та практично виправданих дій майстра, що забезпечують високий рівень педагогічної взаємодії [5]. «Він має навчати своєю поведінкою, своїм статусом, своїми Знаннями, своєю Людяністю, своєю Свободою, своїм Щастям, своїм Талантом» [1, с. 18].

Аналіз наукових студій засвідчує, що актуальні питання лінгвоперсонології досліджують Ф. Бацевич, А. Загнітко, Т. Космеда, В. Папіш, В. Романенко, педагогічної майстерності – В. Кремень, О. Дубасенюк, О. Лавриненко, Н. Ничкало, А. Семенова та ін., лінгвоаксіологічний аспект педагогічної майстерності – М. Вовк, В. Сидоренко, специфіку елітарної мовної особистості певної професійної галузі – Г. Крохмальна, А. Романченко.

Творча діяльність В. Будянського частково висвітлена в енциклопедіях [6], розвідках В. Вертіля [7], Т.Литвяк [8], П. Нестеренко [9], Д. Будянського [10], натомість лінгвоперсонологія митця і педагога не була предметом наукового дослідження.

Матеріали та методи. У межах статті розглянемо деякі аспекти лінгвоперсонології, самобутнього індивідуально-творчого стилю Василя Івановича Будянського, ораторської вправності Майстра художнього слова у вимірі педагогічної майстерності, зокрема, в такому напрямі Я-концепції особистості, як українськоцентричність.

Для опису особистості залучено широку джерельну базу: посібники В. Будянського («Мистецтво виразного читання», «Риторика, мистецтво красномовства» [11], «Педагогічна мудрість слобожанської родини» [12]), «Літопис роду Будянських-Люблянських» [13], лекції для студентів, інтерв'ю, промови, театральні виступи, відеозаписи [14], безпосереднє спілкування з Василем Івановичем Будянським, а також публікації, спогади вдячних сучасників про Майстра слова.

Методологічною основою дослідження слугують ідеї антропоцентричного, аксіологічного та акмеологічного підходів, використані методи аналізу і синтезу наукових, публіцистичних джерел для здійснення теоретичних узагальнень та систематизації фактичного біографічного матеріалу, контекстуально-інтерпретаційний аналіз для вияву комунікативних інтенцій особистості; біографічний метод для вивчення життєвого шляху і творчого доробку дослідника, мовного портретування для формування мовно-ментальної, «психоментальної та аксіосистемної оригінальності» (А.Романченко) [2] елітарної мовної особистості Майстра художнього слова.

Стаття є продовженням публікацій [15–17] у межах проєкту «Культура наставництва» (відповідно до плану заходів до 100-річчя Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка)).

Результати. Розглядаючи аспекти самобутнього ідіотипу Василя Івановича Будянського, враховуємо харак-

теристику ключових понять дослідження, – *елітарна мовна особистість, лінгвоперсоналогія, педагогічна майстерність, мовна майстерність*.

У «Словнику лінгвістичних термінів» поняття «*мовна особистість*» характеризується як прагнення мовця до свідомого ставлення до своєї мовної практики, творчого самовираження з урахуванням суспільно-соціального, територіального середовища і традицій виховання в національній культурі. Важливими складовими мовної особистості вчені називають ціннісний, світоглядний, культурологічний, поведінковий компоненти [18, с. 92–93]. Поняття «*мовна особистість*» є предметом дослідження лінгвоперсоналогії.

Новий міждисциплінарний напрям лінгвістики ґрунтується на дослідженнях мовознавства, психології, філософії, культурології, соціології (А. Загнітко, Т. Космеда, Л. Струганець). Активно розвиваючись з кінця 80-х рр. ХХ століття, лінгвоперсоналогія, зауважує А. Загнітко, досліджує *елітарну мовну особистість*, зокрема, питання щодо видозміни лінгвістичного портрета мовця в різні часові зрізи його життя [19–20].

Поняття «*елітарна мовна особистість*» «у широкому спектрі її дискурсивних виявів та практик» (А. Романченко) [2] запропоноване в наукових студіях А. Загнітка, І. Зязюна, Ф. Бацевича, Л. Мацько, В. Папіш, А. Романченко. У дослідженні керуємось визначенням А. Романченко: інтелектуально обдарована особистість, котра характеризується високим рівнем мовної свідомості, мовної та комунікативної компетенції, яскраво репрезентує себе в усному і писемному мовленні, досконало володіє комплексом мовних, комунікативних, моральних та етичних норм, створює максимально уяскравлені індивідуалізовані тексти [2, с. 166].

Опрацьовуючи посібники, аналізуючи відеозаписи виступів В. Будянського на театральній та читецькій сценах, переймаємося відчуттям того, що спілкуємося з естетично-креативним словом митця, котрий фахово володіє ораторською вправністю, композиційно-жанровими формами текстотворення.

Мовну майстерність Л. Мацько визначає як здатність особистості для викладу своїх думок обирати з можливих варіантів найбільш вдалий, точний у семантичному і стилістичному відношеннях. Мовна майстерність ґрунтується на орфографічно-пунктуаційній грамотності, стилістичній виразності, комунікативній доцільності та комунікативній оптимальності [21, с. 27].

Витоки педагогічної та мовної майстерності Василя Івановича – в життєвій народній мудрості. У книгах «Педагогічна мудрість слобожанської родини» та «Літопис роду Будянських-Люблянських» автор пише: «Живи по правді, дотримуйся народних традицій, шануй старших, турбуйся за немічних, не лінуйся, не роби зла іншим ні словом, ні ділом» [12–13].

Перечитування народно-педагогічних сповідей, безпосереднє спілкування з митцем дає підстави стверджувати: справжнім університетом становлення українськоцентричності Майстра художнього слова була родина. «З раннього дитинства я наслідував таланти моїх батьків»: згадає свій життєвий шлях В. Будянський,

який розпочався в козацькому краю, на хуторі Чернякове Вовчанського району на Харківщині у велике православне свято День Архистратига Михаїла або Михайлове Чудо 19 вересня 1942 року.

У зрілому віці Василь Іванович проведе дослідження роду Будянських, в якому «у всі віки, при всій недолі шанували пісню й волю!», «були знакові постаті: відомі священики, архітектори ХVІІ століття»: саме про них згадає історик Дмитро Багалій у праці «Історія Слобідської України» [цит. за 13].

Бабуся Євдокія («*мій мистецький шлях у театр був мабуть визначений ще бабусею Євдокією, яка напророкувала мені неспокійну долю*»), батько Іван Пилипович з його запальним темпераментом, співочим талантом, яскравим гумором і беззаперечним авторитетом, мама Олександра Дмитрівна з її родинним заповітом («*Тоді будеш спати спокійно, коли житимеш по совісті*») виховували життєвий оптимізм, бо «без надії, що без одягу і в теплу погоду холодно», формували уміння наполегливо «*рухатись і здійснити потаємну заповітну мрію стати артистом*» («*батько радів і всіляко заохочував до сцени. Він був першим наставником і порадиником*»).

У родині навчали читати молитву уважно, з розумінням кожного слова («*Найпершою молитвою в кожній українській родині є «Отче наш». Багато віків ця молитва прищеплює гуманістичну мораль нащадкам росів, русинів, аланів, роксоланів, з дитячого віку і до останніх днів життя*»), слухати, чути, насолоджуватись і виконувати народні пісні та гуморески («*двері хати були гостинно відкриті для кобзарів, чумаків, мисливців, а свіжі новини трансформувалися художнім мисленням у цікаві оповідання та гуморески. Романтика пісень змінювалась мистецтвом оповіді. Прислухаючись, я вчився на анекдотичних оповіданнях, складених батьком про односельчан і про себе*») [13, с. 5].

Із соковитого говіркового мовлення жителів хутора Лошаків Василь Іванович зберіг і загалував у власному мовленні значну кількість прислів'їв, метафор, епітетів, порівнянь, алітерацій: *До свого роду, хоч через воду; Найкраця подушка – чиста совість; Живіть з усмішкою.*

Ми, браття, будем ті Будянські,
Які не гнулися в дні радянські.

Нас терли, м'яли, часом били,
Та слимаками не зробили.

Хоч не жили, а виживали,
Пред можними не плазували [12–13].

Принагідно звернемо увагу на тогочасну мовно-етнічну специфіку сіл Харківщини, в яких мешкала родина. Хлопець чув українську і російську мови, навчався в російськомовних школах і, водночас, саме в дитинстві були закладені основи його україноцентричності (за І. Огієнком): «навчатися соборної літературної мови; завжди й повсюди розмовляти рідною мовою; розвивати культуру своєї мови» [22, с. 38–40], бо найстрашніше, коли «слова мовчать» (Ліна Костенко).

У час, коли відбувалось подальше зросійщення, були прийняті урядові документи «Про заходи щодо поліп-

шення викладання російської мови у школах Української РСР» (1960) і *«кожного ранку по радіо співали рабам, що вони найвільніші люди, а ми вірили, і раділи. І нам всім хотілося, щоб люди всього світу так жили, як ми! А хто прозрівав і залишався за “бугром”, той ставав ворогом, дисидентом, націоналістом та ще й буржуазним. Ми були «щасливі», бо не знали, що можна жити краще!»* – згадує Василь Іванович, вдячна сільська аудиторія хутора Лошаків та села Грачовка захоплено сприймала вірші, байки, усмішки українських митців Є.Кравченка, Остапа Вишні, С.Олійника, О.Ковіньки, П.Ключини у запальному виконанні кмітливого хлопчини.

Через багато років у 1976 р. В.Будянський отримує диплом престижного республіканського конкурсу читців, на якому головував сам Юрій Тимошенко (Тарапунька), а серед членів журі були відомі Андрій Сова, Юхим Березін (Штепсель), Павло Глазовий, багато інших письменників-гумористів [10].

Хоча школа, в якій навчався юнак, була російськомовна, директор школи, офіцер-фронтвик Мітла Ксенофонт Миколайович зібрав міцний педагогічний колектив: математику читав навіть професор Харківського університету, який переховувався від сталінських репресій. Дуже теплі спомини у Василя Івановича про вчительку фізики Медову Раїсу Олександрівну (Розу Абрамівну), романтично-прекрасну людину, котра «підіймала слобожанських аборигенів до свого рівня» і навчала уважно слухати свого співбесідника, щиро цікавитись людьми, завжди знаходити в житті місце, де можна використати елементи гумору, адже «гумор – це мудрість життя».

Ця школа, як хата, для нас Альма-матір,
Дала нам освіту і крила в політ.
Щоб ми всі зростили і щастя пізнали,
І чесно й правдиво дивились у світ [13].

Після закінчення десятирічки Василь Будянський за наполяганням батька здобуває передусім професійно-технічну освіту, однак, мрію про сцену не полишає. На формування мовленнєвої поведінки, комунікативного досвіду, артистичної індивідуальності значною мірою вплинула активна участь юнака в багатьох заходах в якості ведучого та читця і під час навчання у Вовчанському технікумі механізації сільського господарства (1958–1962 рр.), і на строковій військовій службі в Східній Німеччині (1962–1965 рр.). Служив, писав Василь Іванович, і, як «колись Шевченко, дякував Богу, що не дав солдатській муштрі убити в ньому людину», адже, «тільки поодиноким вдавалося зберегти в той час індивідуальність в діях і мисленні».

Яскрава індивідуальність і надзвичайна працездатність (глибоке й уважне перечитування художніх текстів, постійне тренування пам'яті) допомогла наполегливому юнакові подолати конкурс у 25 чоловік на одне місце, на «відмінно» скласти всі три тури й у 1965 році успішно вступити на театральний факультет Харківського державного інституту мистецтв імені І. П. Кот-

ляревського. До слова, серед вступників В. Будянський був єдиним, хто писав твір українською мовою («це вже була моя усвідомлена позиція у відстоюванні самодостатності української мови» – В. Б.).

«Із Сумської, 34 розпочався мій шлях у професійне мистецтво», – напише пізніше Василь Іванович [13]. Роки навчання – це роки титанічної фізичної і духовної напруги..., життя віч-на-віч з мовою, з мудрими книгами світової і вітчизняної літератури, з історії театрив та різних мистецтв, щоб, як у Григорія Сковороди, «душа живилась й росла», адаптування до міського менталітету, системне опрацювання системи К.Станіславського, дослідження психології та принципів творчості театрального актора: волі, пошуків, переживання, втілення, впливу, переконання, «зараження».

Професійне зростання студентської молоді в інституті відбувалося на кафедрах театрознавства, майстерності актора, режисури театру, сценічної мови завдяки викладачам, котрі вміли доторкуванням філософсько-театральної, психологічної проблематики до всіх сфер життя виховували основи естетико-інтелектуальної культури й естетичного саморозвитку, розвивали мовне чуття, правильність, виразність, ясність, точність, стислість, доцільність мовлення, увагу до найменших дрібниць у тексті, в образі.

Подальший успішний шлях випускника Харківського державного інституту мистецтв імені І. П. Котляревського пов'язаний із Сумським театром драми та музичної комедії імені М. С. Щепкіна (1969–1975 рр.). Кожна вистава, в якій одну з провідних ролей виконував молодий актор («Григорій і Параскева» Івана Кавалерідзе, «Безталанна» Івана Карпенка-Карого, «Запорожець за Дунаєм» Семена Гулака-Артемівського та ін.), як показує аналіз відгуків театральних критиків [7–9] та глядачів, проходила з аншлагом. В опері «Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемівського молодому артистові доводилося грати навіть п'ять ролей.

Глядачів зачаровувало переконливе, емоційно насичене, колоритне мовлення Василя Будянського: спокійний, щирий, наповнений всеперемагаючим оптимізмом голос, пріємний тембр, дикція. Можливо, це й слугувало однією з передумов того, що саме 29-річному В. Будянському випала унікальна можливість уперше в історії українського театру на Сумській театральній сцені втілити складний, глибокопсихологічний образ філософа Григорія Сковороди у п'єсі видатного митця, новатора, авангардиста Івана Кавалерідзе «Григорій і Параскева» (постановка заслуженого артиста УРСР І. Рибчинського).

У драматургічному доробку І. Кавалерідзе понад десяти п'єс, дві з яких – «Перша борозна» та «Григорій і Параскева» були поставлені в складний у політичному, соціальному та ідеологічному сенсах час на сцені Сумського обласного музично-драматичного театру ім. М. Щепкіна [23–24]. Драматург та сценарист досконало володів значним арсеналом літературних засобів побудови сценічних подій, завдяки чому монологи та діалоги персонажів були надзвичайно експресивними, виразними й колоритними. Важливо було знайти

артиста, який втілює заповітну мрію автора «прожити життям» Григорія Сковороду, переконались у важливості «сродної» праці, до якої людина має природний нахил, хист, здібності. Молодий сумський артист отримав схвальний відгук самого метра.

Аналіз публікацій у періодичних виданнях 70-х років ХХ ст., проведений нами в попередніх статтях [23], дає можливість окреслити деякі риси мовної особистості В.Будянського: «артист веде роль Сковороди сильно, переконливо, з піднесенням. Відчувається, що блискучого зовнішнього і психологічного перевтілення він досяг великою роботою»; «своєю грою актор вдало показав постать людини, яка чужі страждання сприймає як свої». Неймовірна психоенергетика особистості, мовленнєвий магнетизм (за О. Булатовою), сугестія захоплювала глядачів.

Образ видатного філософа у п'єсі характеризується такими якостями, як працьовитість, чесність, скромність, моральна чистота, поняття *серця* як невидимої природи психічного життя людини, властиві образу видатного філософа, формував у собі молодий актор. Як і Григорій Сковорода, В.Будянський захоплювався мудрою організацією, гармонією та досконалістю бджолиного рою, в якому кожна комаха працює відповідно до свого призначення (ідея «сродної» праці) на загальне благо.

Прем'єра вистави відбулася в Сумах 21 жовтня 1972 року, а згодом виставу мали нагоду переглянути тисячі телеглядачів. Артист Василь Будянський був відзначений дипломом III ступеня на Республіканському огляді робіт театрів з молодими акторами.

Світлогляд В. Будянського «шліфувався» у взаємодії з мовним хистом: «*Я, як і шістдесятники, натомився сприймати дійсність у світлі соціалістичного реалізму, бо важко було жити законами, написаними компартійною системою* [13, с. 50]. *Кого ж вважали моральним наші предки? Моральною вважалася та людина, яка своїми вчинками, словом і ділом, сприяла зростанню добробуту роду чи племені, захищала від ворогів, до того ж була працьовитою, миролюбною, гостинною, справедливою, людяною, зберігала честь свою і свого роду. Той, хто не знає свого минулого, не вартий майбутнього*» [12, с. 52].

Акторський, читецький та сценарно-режисерський потенціал В. Будянського в повному обсязі розкрився у високохудожніх читецьких програмах, які артист створював у Сумській обласній філармонії. Упродовж 1976–1992 рр. Василь Іванович підготував понад 20 сольних літературних програм: «Слово о полку Ігоревім», «Тарас Шевченко», «Платон Воронько», «Остап Вишня» та інші. Побачити драматичні історії, сповіді пощастило глядачам Сумщини, Києва, Львова, Одеси.

Зразком енергетично неймовірної педагогічної дії була, власне, кожна програма. Учасники заходів згадують: «наче для мене особисто, для зміцнення душі»; «я вже не вперше слухаю Василя Івановича. Захоплює робота майстра»; «ми прийшли на захід тому, що прагнули відчувати радість і тривоги, рефлексії непересічної особистості».

«Слово о полку Ігоревім» уперше звучав у читецькому виконанні в супроводі органу. Спочатку Василь Будянський виконував твір українською мовою у перекладі М. Рильського, потім – староукраїнською, літописною мовами. «З героями «Слова о полку Ігоревім» я подумки пройшов їхніми шляхами, згадував актор, й органічно доповнював композицію «Плачем Ярославни» в перекладі Тараса Шевченка.

В. Будянський – автор глибоких програм краєзнавчого циклу «Шевченко і Сумщина»: «Тарас Шевченко», до якої увійшли твори «Сон», «Кавказ», «І мертвим, і живим...», уривки з поеми «Наймичка» (до 175-річчя від дня народження Кобзаря), вистави «Я так її, я так люблю мою Україну широку...» (до 200-ї річниці від дня народження Т. Шевченка). Кожна із програм «промовляла» до розуму і серця глядачів через психолінгвістичне спостереження за образом.

У 1981 році робота Василя Івановича Будянського була поцінована високим званням заслуженого артиста України.

Як запам'ятати, відтворити, передати відчуття численних текстів, як тримати глядацький зал упродовж години-дві одному; а як залучити до участі у виставах родину: сина Дмитра Будянського й онуків Івана та Софію – часто запитували глядачі. «Так, я можу читати один і відчувати насолоду, бо я живу цим твором. Оплески, слава – це все другорядні речі акторської професії». – відповідав в одному з інтерв'ю артист. Читаючи поезію Кобзаря, я мислив так, як він сам, – зауважував митець [10–13]. Опрацьовуючи вірші, поринаємо у природність мови з її лексичним, синтаксичним та фразеологічним ладом.

Важливо працювати і з голосом, і з мімікою, адже це не тільки зовнішня зміна виразу обличчя, це передусім зміна психічного стану. Ці настанови Василя Івановича добре пам'ятають і враховують у своїй роботі співавтори статті.

В акторській роботі Василь Іванович дотримувався методу ефективного запам'ятовування Ціцерона «Римської кімнати», який ніколи не використовував у своїх виступах записів, натомість відтворював з пам'яті безліч фактів, цитат, історичних дат і імен. Суть методу полягає в тому, що одиниці інформації, які важливо запам'ятати, подумки розставляються в добре знайомій кімнаті, в суворо визначеному порядку. Потім лиш досить згадати цю кімнату, щоб відтворити необхідну інформацію. Коли Ціцерон готувався до виступу, він прогулювався по своєму будинку і подумки розміщував у ньому ключові моменти виступу [11, с. 78]. Можна використовувати для запам'ятовування, зауважував Василь Іванович, і добре вивчені маршрути від будинку до зупинки, до найближчого магазину, улюблену доріжку парку.

В умовах воєнного лихоліття і дистанційних занять зі студентами так важливо звернутись до порад Василя Івановича, адже діяльність педагога, і особливо його педагогічна дія, спрямовані на людину, на її розвиток; саме педагог у своїй педагогічній дії постійно працює з «живою психологією» (О. Лавріненко) суб'єкта.

Ішли роки, поступово напрацьовувалась акторська техніка, вдосконалювалася мовна майстерність, при-

ходило усвідомлення того, що театральне мистецтво і українське художнє слово, його українськоцентричне світосприйняття є дієвим чинником виховання, вдосконалення культури й техніки мовлення, уваги, уяви, креативності. Цей досвід театральний актор, письменник, поет успішно втілював у 90-х – на початку XXI ст., працюючи доцентом кафедри української літератури Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка.

З 1969 року – погодинно, а з 1975 по 2012 рр. – на постійній основі Василь Іванович Будянський працював на кафедрі української літератури й опікувався театральним гуртком. Випускники і дотепер пам'ятають лекції доцента В.Будянського з давньої української літератури, риторики, виразного читання, української етнопедагогіки.

Наскрізною рисою лекцій, посібників «Мистецтво виразного читання», «Риторика, мистецтво красномовства» є педагогічна дія. Майбутнім педагогам, зауважував Василь Іванович, важливо усвідомити головний принцип системи К. Станіславського – збудником будь-яких емоцій, переживань є дія. Саме в дії поєднується думка, почуття, поведінка. Педагог, як і актор, одночасно є творець і інструмент навчального процесу, а дія слугує матеріалом для творчості вчителя-майстра, формування його педагогічної індивідуальності, розвитку уміння «прибирати» на себе образ учителя-порадника, наставника, старшого товариша, помічника [25].

Високою майстерністю художнього слова виховував численну плеяду вчителів, які продовжують справу свого Вчителя. Працював за методикою В. Сухомлинського («Чим багатші знання педагога, тим яскравіше розкривається його особисте ставлення до знань, науки, книги, розумової праці, інтелектуального життя» [26, с. 183], філософії педагогічної дії І.Зязюна (майстер відшукував завжди оригінальні прийоми зацікавлення аудиторії (незвичний початок, психологічні паузи, монолог як уявний діалог [4–5]), свободної і відповідальної праці, результати якої передають іншим Ліни Костенко: «Різні бувають естафети. Воїни воїнам передають багнети. Майстри майстрам – свої таємниці...» [27].

Кожною лекцією, виставою театрального гуртка (разом зі студентами-філологами поставив на сцені університету вистави «Назар Стодоля» Тараса Шевченка, «Сватання на Гончарівці» Григорія Квітки-Основ'яненка, «За двома зайцями» Михайла Старицького), публікацією (написав посібники «Шкільний театр», «Педагогічна мудрість слобожанської родини», декілька п'єс за творами «Слово о полку Ігоревім», Ліни Костенко та ін.), виступом-порадою студентам Василь Будянський нагадував, що життя – це важка праця мозку і серця, спрямована на вдосконалення власних дій до найвищого рівня – майстерності.

Колеги, учні відзначають інтелігентність, гострий розум, ерудованість, відкритість, а головне – готовність ділитися знаннями та сприяти піднесенню престижу української мови. Захоплювало і вміння уважно слухати свого співбесідника, поважати його думки, радіти від спілкування, заохочувати до роботи щедрою похвалою.

Потужний струмінь у лекціях, в розмові вносили спонукальні дієслова у крилатих висловах Будянського, адже «думка повинна розвиватися, отже, і мова повинна рости, але непомітно, як трава росте» (О. Потебня): *Найбільше впливає усмішка, яка випромінюється з середини, із самого серця; Посміхайтесь друзям, рідним, слухачам; Ні про кого не говоріть погано, але розкажіть все найкраще, що знаєте про кожного; Велич людини проявляється у його ставленні до простих людей; Навчіться примушувати співбесідника страшенно чогось захотіти; Ніколи, нікого не можна категорично засуджувати, адже навіть сам Бог не наважується засуджувати людину на цьому світі.*

Василь Будянський по-особливому розумів, наприклад, такі слова, як **МОЛИТВА** («Якщо не молитесь, то бодай від серця дякуйте світові і долі за те, що маєте. А також молитовно згадуйте рідних, кого вже немає з вами на цьому світі. Матимете велику поміч»), **ДОБРОТА** («тільки добротою і любов'ю можна досягти взаємності»; кожного разу, вийшовши з промовою, подивіться на слухачів, в їхні розумні і добрі очі, побажайте добра всім і кожному зокрема. Відчуйте теплоту в серці до присутніх і подумки скажіть: «Які чуйні, добрі, прекрасні люди зібралися сьогодні у залі. Я радий спілкуватися з цими людьми. Дай, Боже, щастя їм і їхнім родинам». Після цієї формули можна починати дію словом, з любов'ю і повагою, на благо»).

Зі спогадів студентів: «він завжди світився доброю, любов'ю до життя, до своїх рідних, друзів, колег» (письменник Анатолій Близнюк); «талановитий педагог та неймовірної доброти Людина! Його заняття були для нас, студентів, завжди були святом! (Вікторія Рибіна); «я з великою радістю ходила на заняття до нашого незабутнього вчителя» (журналіст Раїса Скорик); «кожне заняття було особливим, практично спрямованим та цікавим; з його завзятістю, креативністю нікому не було нудно. Купа мудрих порад, настанов...» (канд. пед. н. Тетяна Серих); «це була унікальна людина, знав мудрість того, що найбільшою наукою в житті є доброта. І він завжди був добрий. Я спостерігала, як він працював зі студентами... У методиці є така сентенція: від любові до вчителя починається любов до предмета» (канд.філ.н. В. Владимірова).

І наші зустрічі з Василем Івановичем переконують: в основі містких та лаконічних міркуваннях – глибокі знання мовних засобів, письменства, він умів зацікавити, заволодіти читацькою увагою з першого й до останнього рядка легко і, здається, просто. У курсі методики навчання української літератури і дотепер читаємо «з олівцем», виконуємо зі студентами таку вправу: *Проілюструйте жестами, без слів, Шевченківські слова:*

“Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилі підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де – де виглядав,
Неначе човень в синім морі,
То виринав, то потопав.

Намагаємось уявити себе: Дніпром, ... вітром, ... вербами, ... хвилиною, ... місяцем, ... хмарою, човном, ... морем; описуємо письмово чи усно свої бачення і відчуття [12].

Випускники часто згадували баритон Василя Івановича: «то вишукано інтелектуальний і ліричний, то грізної тональності, коли йшлося про ворогів українського народу». Дійсно, як показує проведене нами інтерв'ювання в численних аудиторіях (учнівській, студентській, вчительській, викладацькій), слухачів зачаровувало колоритне мовлення: спокійний, щирий, наповнений всеперемагаючим оптимізмом голос, приємний різнобарвний тембр, уміння говорити виразно, впевнено і широко, модулюючи темп мовлення й інтонації, тонке й доречне використання засобів невербальної мови.

Читаючи навчальні дисципліни в магістратурі, Василь Будянський неодноразово аналізував з майбутніми викладачами поради М. Гоголя у праці «Про академічне красномовство» (1833 р.): «Слово професора повинно бути захоплюючим, вогненным. ... Його переконання повинні бути такими сильними, ... такими природними, щоб слухачі побачили істину до того, як вкаже на неї професор... Розповідь ... повинна ... збуджувати високі думки, але разом з тим повинна бути простою і зрозумілою для кожного. Істинно високе одягнуте величною простотою: де велич, там і простота» [цит. за 11].

У цьому контексті Майстер художнього слова звертався до психотехніки словесної дії К. Станіславського. Педагогові, як і актору, важливо вміти спостерігати та запам'ятовувати природні явища, поведінку людей, характери, взаємини, розвивати уяву, збагачувати її читанням художньої літератури, відвідуванням музеїв, театрів, концертів, кіно, пробуджувати постановкою різних питань і пошуками відповідей на них. У здатності оратора захоплювати інших образними баченнями – сила мистецтва художнього слова.

Власне, авторська педагогічна діяльність Василя Івановича Будянського дозволяє і нагепер виховувати майбутніх учителів як майстрів педагогічної дії.

Висновки. Проведений аналіз засвідчує, що Василь Іванович Будянський посідає чільне місце в когорті видатних українських митців і просвітителів, які зробили значний внесок у розвиток української культури та освіти.

Поняття «елітарна мовна особистість» розглядаємо за А. Романченко: інтелектуально обдарована особистість, котра характеризується високим рівнем мовної свідомості, мовної та комунікативної компетенцій, яскраво репрезентує себе в усному і писемному мовленні, досконало володіє комплексом мовних, комуні-

кативних, моральних та етичних норм, створює максимально уяскравлені індивідуалізовані тексти; поняття «педагогічна майстерність», за І. Зязюном, як «систему системи цінностей, осмислених та практично виправданих дій майстра, що забезпечують високий рівень педагогічної взаємодії»; поняття «мовна майстерність», за Л. Мацько, як «здатність особистості для викладу своїх думок обирати з можливих варіантів найбільш вдалих, точний у семантичному і стилістичному відношеннях».

Проведений аналіз широкої джерельної бази (публікації, спогади вдячних сучасників про Майстра художнього слова, театральні виступи, відеозаписи, інтерв'ю, промови, лекції для студентів, посібники В. Будянського («Риторика, мистецтво красномовства», «Педагогічна мудрість слобожанської родини» та ін.), а також на основі безпосереднього спілкування з Василем Івановичем Будянським зроблено припущення, що педагогічна майстерність Майстра художнього слова проявляється в авторській українськоцентричній театральній педагогічній діяльності, мистецькій педагогіці наставництва, художньо-педагогічній дії, що спрямована на розвиток особистості учнівської та студентської молоді.

Студіювання з урахуванням антропоцентричного, аксіологічного та акмеологічного підходів, біографічного методу та методу мовного портретування формування мовної особистості Василя Будянського в родині та на різних етапах професійної діяльності: шкільне навчання – навчання в Харківському державному інституті мистецтв імені І. П. Котляревського – робота в Сумському театрі драми та музичної комедії імені М. С. Щепкіна, в Сумській обласній філармонії, на кафедрі української літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка дає підстави зробити припущення, що в основу мовної майстерності особистості майстра художнього слова покладено глибоке розуміння філософії та психології Українського Слова, його потужного виховного впливу, віртуозне володіння мистецтвом виразного читання, філософський оптимізм та мовний патріотизм.

Як театральний актор, Майстер художнього слова, поет і викладач, В. Будянський поєднав у своїй діяльності глибокі знання з теорії і методики розвитку акторської майстерності, виразного читання, риторики, давньої української літератури, етнопедагогіки. Його акторські та читецькі роботи, літературні праці, унікальна методика викладання утворюють спадщину, яка є потужним джерелом насаги для нинішнього та майбутніх поколінь, особливо у складних умовах випробувань для української нації.

Література:

1. Зязюн І.А. Духовні чинники елітарної особистості. Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі: зб. матер. Міжнар. конгресу – IV Слов'янські педагогічні читання. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2005. С. 15–19.
2. Романченко А. П. Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти: монографія. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2019. 541 с.
3. Потебня О. Думка й мова (фрагменти): Слово Знак Дискурс Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст., за ред. М. Зубрицької. Львів, 1996. С. 23–39.
4. Зязюн І. Аксіологічні ресурси педагогічної дії вчителя. *Естетика і етика педагогічної дії*: зб. наук. пр. К.-Полтава, 2011. С. 9–24.

5. Зязюн І. Педагогічна психологія чи психологічна педагогіка ?! *Естетика і етика педагогічної дії*. зб. наук. пр. 2012. Вип. 3. С. 20–38.
6. Будянський Василь Іванович. Сумщина в іменах : енцикл. довід. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ, 2004. С. 55.
7. Вертіль О. Слово і сцена Майстра . Сумщина. 2012. 19 верес. С. 26.
8. Литвяк Т. Г. Зустрічі перед мікрофоном. Суми : Мрія-1, 2015. С. 65–69.
9. Нестеренко П. Покликання. Джерела натхнення: творчі портрети сумських митців. Суми : Мрія-1, 2018. С. 115–135.
10. Будянський Д. Заслужений артист України Будянський Василь Іванович. Календар знаменних і пам'ятних дат Сумщини на 2022 рік. Сумська обл. універс. наук. б-ка; упоряд. О.К. Линник. Суми, 2021. С. 43–49. URL: <https://library.snau.edu.ua/.../%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B5...>
11. Будянський В.І, Будянський Д.В. Риторика – мистецтво красномовства. навч. посіб. Суми: «Козацький вал», 2007. 119 с.
12. Будянський В.І., Будянський Д.В. Педагогічна мудрість слобожанської родини. Суми. 2012. 349 с.
13. Будянський В. Літопис роду Будянських-Люблянських. 2005. 38 с.
14. Василь Іванович Будянський. URL: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLRWJUrc5YboGVUM1kTPwmo4EOBPg813-o>
15. Семенов О.М. Постать мовознавиці в об'єктиві науково-академічного дискурсу. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2024. Вип. 4 (138). С. 124–139.
16. Семенов О. Цінності академічної культури мовознавця Сергія Дорошенка. *Слобожанський науковий вісник. Серія Філологічні науки : науковий журнал*, 2023. Вип. 1. С. 31–35. DOI: <https://doi.org/10.32782/philspu/2023.1.6>
17. Семенов О. М., Козлова О. Г. (2024). Науково-педагогічний портрет ректора: ціннісні виміри. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*, (2), 112-127. <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2024.2.15>
18. Єрмоленко С., Биби́к С., Тодор О. Мовна особистість. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ : Либідь, 2001. 221 с.
19. Загнітко А. Теорія лінгвоперсонології : монографія. Вінниця : Нілан-Лтд, 2017. 136 с.
20. Загнітко А., Загнітко Н. Теорія сучасної лінгвоперсонології: рівні й категорії. *Studia Ukrainica Posnaniensia. Zeszyt IV. Poznań*, 2016. С. 23–33.
21. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. 607 с.
22. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова. упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2010. 436 с.
23. Будянський Д.В. Драматургія Івана Кавалерідзе на сумській сцені. Сумський історико-архівний журнал. № XXXVI. 2021. С. 37–45. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.37
24. Барабан, Л. (2013). Дещо про Івана Кавалерідзе-драматурга. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім.І. К. Карпенка-Карого. Збірник наукових праць*, 12, 263-272.
25. Будянський Д.В. Використання елементів системи К.С.Станіславського у процесі формування педагогічного артистизму майбутніх учителів гуманітарних дисциплін. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: Збірник наукових праць. Вип. 1 (11). К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. С. 138–147.
26. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві. К. : Рад. шк., 1988. 304 с.
27. Костенко Л. Естафети. URL: <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=kostenko&page=kost12>

References:

1. Ziaziun, I. (2005). Dukhovni chynnyky elitarnoi osobystosti. Rozvytok osobystosti v polikulturnomu osvithnomu prostori: zb. mater. Mizhnar. konhresu – IV Slovianski pedahohichni chytannia. Cherkasy: Vyd-vo ChNU imeni Bohdana Khmelnytskoho, 2005. P. 15–19 [in Ukrainian].
2. Romanchenko, A. (2019). Elitarna movna osobystist u prostori naukovooho dyskursu: komunikatyvni aspekty: monohrafiia. Odesa : Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova. 541 p. [in Ukrainian].
3. Potebnia, O. (1996). Dumka y mova (fragments): Slovo Znak Dyskurs Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky KhKh st, za redaktsiieiu Marii Zubrytskoi Lviv [in Ukrainian].
4. Ziaziun, I. (2012). Pedahohichna psykhohohiia chy psykhohohichna pedahohika ?! *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii*: zb. nauk. pr. Vyp.3. P. 20–38 [in Ukrainian].
5. Ziaziun, I. (2011). Aksiolohichni resursy pedahohichnoi dii vchytelia. *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii*: zb. nauk. pr. K.-Poltava. P. 9–24 [in Ukrainian].
6. Budianskyi Vasyl Ivanovych (2005). *Sumshchyna v imenakh* : entsykl. dovid. 2-he vyd., pererob. ta dopov. Kyiv. P. 55 [in Ukrainian].
7. Vertil, O. (2012). Slovo i stsena Maistra. *Sumshchyna*. 19 veres. P. 26 [in Ukrainian].
8. Lytviak, T (2015). Zustrichi pered mikrofonom. Sumy: Mriia-1. P. 65-69 [in Ukrainian].
9. Nesterenko, P. (2018). Poklykannia. Dzherela natkhnennia: tvorchi portrety sumskykh myttsiv. Sumy: Mriia-1. P. 115-135. [in Ukrainian].
10. Budianskyi, D. (2021). Zasluzhenyi artyst Ukrainy Budianskyi Vasyl Ivanovych. Kalendar znamennykh i pamiatnykh dat Sumshchyny na 2022 rik. Sumska obl. univers. nauk. b-ka ; uporiad. O.K. Lynnyk. Sumy. P. 43-49. URL: <https://library.snau.edu.ua/.../%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B5...> [in Ukrainian].
11. Budianskyi, V. Budianskyi, D. (2007). Rytoryka – mystetstvo krasnomovstva. Navchalnyi posibnyk. Sumy: «Kozatskyi val». 119 p. [in Ukrainian].

12. Budianskyi, V., Budianskyi, D. (2012). Pedahohichna mudrist slobozhanskoi rodyny. Sumy 349 p. [in Ukrainian].
13. Budianskyi, D. (2005). Litopys rodu Budianskykh-Liublianskykh. 38 p. [in Ukrainian].
14. Vasyl Ivanovych Budianskyi. URL: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLRWJUrc5YboGVUM1kTPwmo4EOBPg813-o> [in Ukrainian].
15. Semenoh, O. (2024). Postat movoznavytsi v obiektyvi naukovo-akademichnoho dyskursu. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*. Vyp. 4 (138). P. 124-139 [in Ukrainian].
16. Semenoh, O. Values of academic culture of a linguist Serhiy Doroshenko. *Slobozhan Scientific Bulletin*. Series: Philology. 2023. Issue. 1. P. 31–35 [in Ukrainian].
17. Semenoh, O., Kozlova, O. (2024). Naukovo-pedahohichniy portret rektora: tsinnisni vymiry. *Akademichni studii. seriia «Pedahohika»*, (2), P. 112–127. <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2024.2.15>. [in Ukrainian].
18. Yermolenko, S., Bybyk, S., Todor, O. (2001). Movna osobystist. Korotkyi tлумachnyi slovnyk lnhvistychnykh terminiv. Kyiv: Lybid. P. 92–93 [in Ukrainian].
19. Zahnitko, A. (2017). Teoriia lnhvopersonolohii: monohrafiia. Vinnytsia : Nilan-Ltd. 136 p. [in Ukrainian].
20. Zahnitko, A., Zahnitko, N. (2016). Teoriia suchasnoi lnhvopersonolohii: rivni y katehorii. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Zeszyt IV. Poznań. P. 23–33 [in Ukrainian].
21. Matsko, L. (2009). Ukrainska mova v osvithomu prostori: navch. posib. dlia studentiv-filolohiv osvithno-kvalifikatsiinoho rivnia «mahistr». K.: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova. 607 p. [in Ukrainian].
22. Ohiienko, I. (mytropolyt Ilarion). (2010). Ridna mova / uporiad., avt. peredmovy ta komentariv M. S. Tymoshyk. Kyiv : Nasha kultura i nauka. 436 p. [in Ukrainian].
23. Budianskyi, D. Dramaturhiia Ivana Kavaleridze na sumskii stseni. *Sumskiy istoryko-arkhivnyi zhurnal*. № XXXVI. 2021. P. 37–45. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2021.i36.p.37 [in Ukrainian].
24. Baraban, L. (2013). Deshecho pro Ivana Kavaleridze-dramaturha. Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru, kino i telebachennia im.I. K. Karpenka-Karoho. Zbirnyk naukovykh prats 12, p. 263–272 [in Ukrainian].
25. Budianskyi, D. (2004). Vykorystannia elementiv systemy K.S. Stanislavskoho u protsesi formuvannia pedahohichnoho artystyzmu maibutnykh uchyteliv humanitarnykh dystsyplin. *Tvorcha osobystist uchytelia: problemy teorii i praktyky*: Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 1 (11). K.: NPU imeni M.P. Drahomanova. P. 138–147 [in Ukrainian].
26. Sukhomlynskyi, V. (1988). Sto porad uchytelevi. K. : Rad. shk. 304 p. [in Ukrainian].
27. Kostenko L. Estafety. Retrieved from: <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=kostenko&page=kost12> [in Ukrainian].